

Dr. Fikret Bećirović, viši naučni saradnik / Senior Researcher
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava / Institute for Research of Crimes
against Humanity and International Law

UDK 316.3 + 316.75 (049.3)

**STUDIJE O FENOMENU ZLA U SOCIOLOŠKOM
DISKURSU A. J. VETLESENA¹**

**THE STUDY OF EVIL AS A PHENOMENON IN
A. J. VETLESEN'S SOCIOLOGICAL DISCOURSE²**

Sažetak

*Tekst je prikaz knjige **Studije o zlu** Arnea Johana Vetlesena (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017).*

Summary

*This text is a review of a book **Evil and Human Agency** by Arne Johan Vetlesen, University of Sarajevo Institute for Research of Crimes against Humanity and International Law, Sarajevo, 2017.*

U prvoj polovini ove godine u izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu izašla je knjiga *Studije o zlu* autora Arnea Johana Vetlesena, eminentnog norveškog sociologa, te promovirana sredinom maja u Sarajevu, Tuzli i Bihaću. Ono što je značajno i što treba istaći jeste da je norveški sociolog kako u ovoj knjizi tako i u svom izravnom akademskom djelovanju na univerzitetima u Norveškoj i eminentnim univerzitetima u Evropi širio istinu o karakteru rata u BiH, zločinima i genocidu nad Bošnjacima.

¹ Prikaz knjige Arnea Johana Vetlesena *Studije o zlu* (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017).

² A review of a book *Evil and Human Agency* by Arne Johan Vetlesen, University of Sarajevo Institute for Research of Crimes Against Humanity and International Law, Sarajevo, 2017.

O fenomenu zla u djelima ovog sociologa 2014. izašla je studija dr. Rasima Muratovića, koji se, živeći jedno vrijeme u Norveškoj, uključio u intelektualne krugove te zemlje te imao priliku da spozna refleksiju agresije na Bosnu i Hercegovinu i odnos kako običnog svijeta tako i intelektualnih krugova prema agresiji, zločinima, „stranama u sukobu“ te pitanjima: ko je započeo rat, ko su zločinci, a ko žrtve, pitanjima islamofobije, morala, moralne neutralnosti, angažiranja međunarodne zajednice i mnogih drugih pitanja, kao što su teze o građanskom ratu, komšijskoj svađi, vjerskom ratu, pa čak i o „srpskom oslobodilačkom ratu“, teze koje je zastupao Johan Galtung, vodeći sociolog u Norveškoj.

Nakon tri godine od Muratovićevog predstavljanja Vetlesenovog sociološkog opusa, u izdanju ovog instituta izašla je knjiga *Studije o zlu*, koju je sa norveškog jezika preveo dr. Muratović. Ovom studijom izravno se vraćamo Vetlesenu, koji je pokazao svoj moralni integritet kako tokom agresije na BiH tako i poslije, koji je sve do danas ostao veliki borac protiv zla gdje god se ono u svijetu događalo, a za nas u BiH posebnu važnost ima njegov ispravan stav o karakteru rata u BiH, zločinima i zločincima, genocidu, žrtvi i dželatu, što je javno iznosio kako u Akademiji nauka i umjetnosti i univerzitetima svoje zemlje tako i eminentnim univerzitetima kao što je Oxford i drugi širom Evrope.

U svojim predavanjima, kao i u ovoj studiji, norveški sociolog ističe kako je cijeli radni vijek radio na fenomenu dobra i zla, ali, kako kaže, „nije mogao biti bolje od drugih pripremljen na slučaj užasnog zločina u Norveškoj, koji je izveo jedan Norvežanin, što sa čuđenjem filozof primjećuje da se to dogodilo baš ovdje u Norveškoj, i da je to izveo 'jedan od nas'“ (str. 9). Tako autor studije o zlu počinje prvo iz „svog dvorišta“, te na taj način razbija famu da to diljem svijeta mogu prirediti samo „islamski teroristi“, kao da drugi ne postoje. U vezi sa ovim slučajem Vetlesen ističe da, pored kolektivne ideologije kojom se projicira zlo, veliku opasnost čine asocijalni pojedinci koji, pogođeni raznim frustracijama, nezadovoljstvima, životnim promašajima, iščašenom sviješću i drugim oblicima devijantnosti, predstavljaju veliku opasnost po društvo.

To sociolog vidi u Andersu Breiviku, koji u svom tzv. manifestu (1518. str.), kao jednom „kolažu iz više izvora“ (...) „ima genocidnu ideologiju tipa njemačkog nacizma ili srpskog etnonacionalizma“ (str. 14). Ono što se pokazuje ovim slučajem kao i mnogim drugima je da „zločinci lično učestvuju u stvaranju ideologije (...) ubijajući da se bore protiv zla u svijetu i da se oni odnose prema žrtvama kako to žrtve zaslužuju“ (str. 25). Nakon masakra 77 osoba i više desetina ranjenih Breivik ne pokazuje nikakve znake

empatije sa svojim žrtvama, isto kao u slučajevima kao što su holokaust, Ruanda i Bosna, gdje je očit nedostatak empatije (str. 31). Umjesto empatije sa žrtvama Breivik se, tobože, bori za bolju Evropu, koju sada naziva „Eurabijom” ističući demografsku, islamističku, socijaldemokratsku i multikulturalnu opasnost što sve predstavlja prijetnju iznutra i izvana. On se bori za etnički čistu „kršćansku Evropu, isto kao 'arijevsku' u nacističkoj, a srpsku u velikosrpskoj ideologiji” (str. 37).

Podlogu za djela koja će učiniti on nalazi u teoriji Eurabije, koja je opet odraz njegovih različitih loših iskustava: prekid sa pakistanskim prijateljem, gubitak statusa među prijateljima, nedostatak stabilnih ljubavnih relacija, sam u momačkoj sobi u majčinom stanu, bez diplome, bez posla, bez stalnih primanja, bez djevojke itd. (str. 50), tako da se njegova biografija i ideologija potpuno uklapaju (str. 54), na osnovu čega se on stavio u ulogu ideološkog ratnika (str. 56), koji smatra „da je iznad svih ostalih, da je superiorniji, da je on klasa po sebi, čak i u situacijama kada je cijeli svijet jednoglasno protiv njega“ (str. 64).

Jednostavnu paralelu nije teško povući sa srpskim agresorima protiv čijih zločina je bio cijeli svijet, a koje ni do dan-danas nisu priznali, već naprotiv, stvarajući teoriju da su žrtve zločinci i da je izvršen genocid nad Srbima. Zato je pisac, „posvetivši” Breiviku prva dva teksta Studije, nastojao komparirati njegove zločine sa mnogim zločincima u Bosni i Ruandi, prije svega, da osudi zločine kao zao čin, bez obzira ko i gdje to uradio. U tom cilju pisac je imao i psihoanalitički i komparativni pristup u analizi Breivika, posebno kroz njegov tzv. manifest.

On u tom tzv. manifestu navodi da se „problem Evrope može riješiti samo ako se u potpunosti uklone oni koji slijede islam“ (str. man. 1395.; str. 71). Komparirajući ovaj stav sa Bosnom, Vetlesen zaključuje da su se na isti način odnosili srpski ideolozi, što eksplicite dokazuje genocid i rušenje svih obilježja islama i masovna silovanja tokom genocida u Bosni (str. 79). Sa kojim se apsurdom danas susrećemo, dokazuju i izjave srpskih političara koji, negirajući sve zločine koje su počinili, povrh svega nastoje zamijeniti teze i prikazati se kao žrtve genocida. Zanimajući genocid nad Bošnjacima u BiH, posebno u Srebrenici, svoje laži pred očima cijelog svijeta iznose bez imalo srama.

Vetlesen posebno fokusira fenomen zla kroz oblike dehumanizacije žrtve, koju u cilju stvaranja nadmoći zločinci žigošu kao „štetočine“, „štakore“ ili drugim dehumanizirajućim izrazima etiketiraju ih kao „neljude“, tako da „žrtve ne zavređuju život“ (str. 118). Za razliku od grupe koju treba

istrijebiti, zločinci, ističe Vetlesen, proklamiraju vrline o lojalnosti, altruizam prema domovini i drugima iz svoje krvi, kako je to istakao Himmler u poznatom govoru u Poznanju 1943. (str. 142). Skoro istim vokabularom srpski patrijarh Pavle „posvetio je“ i ispratio Škorpione u Srebrenicu. Cijelom svijetu poznato je šta su tamo učinili.

Dok su nacisti vagone sa Jevrejima tretirali kao „kargo“ i ubijanje shvatili kao „radni zadatak“, bez ličnog dodira i osjećaja sa „hladnom pristojnošću“, zločinci u Bosni su poznavali svoju žrtvu (komšije) i pristupali joj sa posebno negativnom ostrašćenošću. Za razliku od raznih falsifikatora, negatora i onih ravnodušnih, norveški filozof u svojim studijama fokusira bh. tragediju, koja se završila genocidom nad Bošnjacima, bez ikakvog uvijanja naziva pravim imenom – zločin genocida, uz obavezno imenovanje glavnih aktera: Miloševića, Karadžića, Mladića.

U odnosu na mnoge znanstvenike i političare na Zapadu i diljem svijeta norveški sociolog ima hrabrosti da stvari (djela i aktere) nazove pravim imenom po jednostavnom ontološkim obrascu: ašov je ašov, agresija je agresija (a ne građanski rat), zločin je zločin, genocid je genocid, što je, za razliku od perfidnog relativiziranja i pomirljivog dodvoravanja, prava **hrabrost izričaja**, što pokazuje da filozof ima transparentan moralni integritet, kao osnovni moralni princip, koji je sposoban razlučiti šta je dobro a šta zlo, te se javno oglasiti o svom stajalištu, bez obzira na moguće posljedice zbog javno iznesenog stava.

Nasuprot tome, oni koji zaobilaze istinu, prekrajaju je ili je relativiziraju, poput norveškog generala Boa Pallnesa, zasigurno ne mogu imati moralni kredibilitet. Bolje rečeno, riječ je o moralnom sljepilu i moralnom sunovratu „za šaku dolara“ ili zbog nekog drugog nečasnog interesa.

Kritizirajući međunarodnu zajednicu, Vetlesen ističe drskost i beskompromisnost zločinca koji joj prkosi i izravno djeluje protiv nje, navodeći kako je „general vojske bosanskih Srba, Ratko Mladić, uzeo pripadnike UN-a u Bosni kao taoce, koristeći ih kao lakmus-papir kako bi došao do saznanja kako će reagirati u planiranom napadu na sigurnu zonu UN-a u Srebrenici jula 1995“ (str. 121, 122). Za razliku od „neutralnih“ i moralno iščašenih, A. J. Vetlesen, hrabro zastupajući istinu, zaslužuje potpuni kredibilitet kod cijelog istinoljubivog svijeta. U ovoj knjizi, kao i u cjelokupnom znanstvenom opusu, on nastoji da svojim analitičkim stavom ukaže na pogubne razmjere ove pojave, apelirajući na razum cijelog čovječanstva kako bi se ova pojava kako u svijesti tako i u društvenim odnosima najžešće osudila.

U tom smislu autor jednim humanističkim i pacifističkim pristupom u svom diskursu sve vrijeme je na fonu filozofije morala postavljajući pitanje: „**Kako potpuno normalne osobe (što mnoge studije imaju kao dio naslova) mogu učestvovati u okrutnostima nad stotinama ili hiljadama bespomoćnih osoba**“ (str. 162), pritom navodeći stražare i komandante u nacističkim i srpskim logorima, ljude koji se do prije rata uopće nisu razlikovali od drugih, običnih ljudi.

Zahvaljujući fašističkoj ideologiji, obični ljudi se transformiraju u „neobične“, kada vojnik postaje „**ratni radnik**“, a masovna zlostavljanja, silovanja i ubistva tretiraju se kao „ratni rad“. Autor navodi svjedočenja iz Vijetnama, Afganistana, Iraka i drugih država da pokaže tezu o masovnim ubistvima kao „radu“, koji ni na kakav način nije drugačiji od njemačkih vojnika iz Drugog svjetskog rata (str. 175). To na bizaran način pokazuje i pismo američkog kapetana, u kojem majci obrazlaže odluku o produženju službe za vrijeme rata u Vijetnamu i u kojem svoj angažman shvata kao posao koji zahtijeva „savjesnu osobu i savjesnog lidera“, navodeći poslije toga kako su u posljednje tri sedmice ubili 1.500 muškaraca samo u jednoj operaciji, dodavši da to zahtijeva odgovornost te zaključuje: „Eto, zato sam ovdje mama“ (str. 176). Njegovo pismo eksplicite potvrđuje opći stav o zločinima kao ratnom radu. To, također, potvrđuje i izjava vojnika Willyja Petera Reesea, koji kaže: „Činjenica da smo mi bili vojnici bila je dovoljna da opravda zločine. To što se dogodilo nema nikakve veze sa ljudskošću i ljudima“ (str. 177).

U analizi korijena zla Vetlesen, pored mnogih znanstvenika, polemizira sa njemačkim socijalnim psihologom Haraldom Welzerom koji, sumirajući rezultate svog istraživanja, na prvo mjesto stavlja **ideologiju** u kojoj su supstituirane predstave, vrijednosti i ciljevi, koja stvara zajedništvo grupe, zatim **autonomiju i sadizam**, u čemu se ogleda individualni pristup u činjenju zla. Tako Welzer navodi da su njemački vojnici sistematski ubijali enorman broj bespomoćnih osoba, na što autor dodaje da je to „karakteristika nedavnog genocida u Bosni (1992–1995) i u Ruandi 1994. I u Bosni i u Ruandi napadač i žrtva bili su blizu; često su se dobro poznavali (komšije, prijatelji, kolege); nasilje je bilo sa niskotehnoškim oružjem i metodama (str. 193). „Nasilje je prožeto sadizmom uz primjesu opijenosti od moći“ (str. 193), što je u skladu sa karakterom partikularnog morala ili, bolje rečeno, moralnim mazohizmom i krajnjom morbidnošću, što je bila redovna pojava u svim srpskim logorima, gdje, da bi se pokazala totalna dominacija nad ljudskim životima, i pored zlostavljanja i premlaćivanja, poseban užitak je bilo prisiljavanje žrtava da međusobno rade perverzije, posebno najbližih rodnika.

Problematizirajući fenomen zla kroz mnoge primjere iz bliže i dalje historije, dovodeći ga u korelaciju sa mnogim piscima i istraživačima ovog fenomena, Vetlesen u posljednja dva teksta ove studije postavlja dva ključna pitanja: ***Je li ispravno pamtiti zlo? i Je li oprost moralno pogrešan?***

Analizirajući pitanje **da li je ispravno pamtiti zlo**, između mnogih stavova, Vetlesen daje pristrasnost Jeanu Ameryju, austrijskom Jevreju, koji je bio izložen torturi u nacističkom logoru, koji insistira na svom pravu žrtve da pamti zlo i osjeća ljutnju prema napadaču, bez obzira što su se zločini davno dogodili i što blijede u kolektivnom pamćenju i što šira zajednica radi na pomirenju, gdje se očekuje da svi partneri učestvuju i doprinesu da budućnost bude važnija od prošlosti, a harmonija važnija od konfrontacije (str. 19).

Za razliku od Ničea, koji nije osjetio nacističke logore i za kojeg je pamćenje zla samo slabost ili „robovski moral“, i koji prezire žrtve, Amery, koji je na svojoj koži osjetio „**logore smrti**“, on „imperativno insistira da se bol učini javnom stvari, da se učini vidljivom, tako da je niko neće moći zanemariti ili poricati“ (str. 220).

Tog stanovišta su i Bošnjaci, posebno u mjestima gdje su učinjeni najstrašniji zločini. Na taj način oni u javnim istupima, javnim manifestacijama i sahranama žrtava počinjeno zlo predstavljaju vidljivim, tako da ressentiment/pamćenje zla mora imati snagu javne osude. Nasuprot tome, danas vrlo često, posebno od srpskih političara, možemo čuti frazu „ma pusti prošlost, okrenimo se budućnosti“, kao da se ništa nije desilo, kao da nisu počinjeni nikakvi zločini, čime na perfidan način do najmorbidnijeg stupnja vrijeđaju žrtve i njihove srodnike, isključivši svaku odgovornost za počinjena zlodjela.

Iza ovog teškog pitanja slijedi još teže koje postavlja norveški sociolog: **Je li oprost moralno pogrešan?**

U kontekstu ove aporije autor navodi primjere pokušaja oprosta; u slučaju Traudl Junge, Hitlerove sekretarice, koja nakon ispovijesti za dokumentarni film i kajanja kaže: „Sad mogu da oprostim sama sebi“; također, ispovijest Carla, njemačkog vojnika koji je na umoru tražio jednog Jevreja da mu se ispovijedi kako bi mogao da umre. Pored pojedinačnih, svijetao primjer traženja oprosta u ime cijelog njemačkog naroda učinio je Willy Brant, predsjednik Zapadne Njemačke, postupajući po stavu Ane Arendt da „oprost oslobađa i onoga ko oprašta i onoga kome se oprašta od posljedica postupka“.

Navodeći i druga razmišljanja o ovom pitanju, autor definitivno iznosi svoj stav koji glasi: „Diskusija o oprostima daje priliku da se proširi perspektiva ranijih tekstova, u formi razmjene između stajne tačke prema zločincu, žrtvi i trećem učesniku. Moje polazište – s kojim se mnogi ne slažu – jeste da društveni entuzijazam nakon pomirenja između zločinca i žrtve (ili ožalošćenih, nasljednika, potomaka), kako bi se nastavilo dalje nakon preživljenog bola, često stvara pritisak da se oprost, što je moralno gledano vrlo problematično. Moj odgovor – istina uvjetan – na pitanje da li je oprost moralno pogrešan glasi *da*” (str. 20). U tom smislu autor je na fonu Tzvetana Todorova, da „razumjeti zlo” znači skoro isto kao dati mu za pravo (str. 229). Ali, također, šta znači i odbiti oprost – to znači uskratiti mogućnosti promjene (str. 284), tako da zapadamo u jednu nerazrješivu dilemu da koliko god je pogrešno prihvatiti molbu za oprost toliko je pogrešno i odbiti je (str. 262).

Zaključak

Problematizirajući fenomen zla, kao angažirani znanstvenik, autor je kao „delski ronilac” zaronio u dubine ovog fenomena, fokusirajući razne oblike ove patološke pojave. U svojim predavanjima u posljednjoj knjizi on je posebno fokusirao zločin Andersa Breivika, te na taj način započeo sa analizom ovog fenomena „iz svog dvorišta“ te kroz generalni diskurs ovog fenomena nastojao prikazati i analizirati mnogobrojne zločine i zločince koji su, kantovskim jezikom, počinili **radikalno zlo**. Sumirajući svakojake oblike ovog fenomena, autor iznosi katastrofalnu činjenicu da je „iza nas ostalo XX stoljeće u kojem su milioni ljudi ubijeni u najvećem od svih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava – u zločinu genocida, navodeći slučaj holokausta kao najvećeg zločina, ali također i genocida u Bosni i u Ruandi, on zaključuje da ono što je nekada bio cilj pojedinca da uništi drugog zbog nekog interesa, mržnje, zlobe i sl., jednog plemena da iskorijeni drugo, danas su hegemonistički i zločinački apetiti mnogo veći, gdje se otvoreno, javno govori o uništenju (nestanku) jednog naroda, kao što je to bilo u zločinačkom planu Radovana Karadžića, koji je za javnom govornicom nagovijestio nestanak jednog naroda, što je tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu dijelom uspio i realizirati. No, i pored svega rečenog, autor ipak ostavlja mogućnost nade u pobjedu razuma i moralne svijesti.